

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ,
АФРИКИ, АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**
**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE,
ASIA, AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

УДК 811

ББК 81.2-4

**КАЛИМАҲОИ ИФОДАГАРИ
АСБОБҲОИ МУСИҚӢ
ВА САВТУ НАВО ДАР
«ХАМСА»-И НИЗОМИИ
ГАНҶАВӢ**

*Бобоҷонова Дилбарҷон Абдумӯминовна,
н.и.филол, дотсенти кафедраи
умумидонишигоҳи забони
тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи академик
Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**СЛОВА, НАЗЫВАЮЩИЕ
МУЗЫКАЛЬНЫЕ
ИНСТРУМЕНТЫ И
МЕЛОДИИ, В «ПЯТЕРИЦЕ»
НИЗАМИ ГАНДЖЕВИ**

*Бободжанова Дилбардҷон Абдумушиновна,
к. филол.н, доцент общеуниверситетской
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ
имени академика Б.Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)*

**THE WORDS NOMINATING
MUSICAL INSTRUMENTS
AND MELODIES
IN NIZAM'S
“PENTATEUCH”**

*Bobodjanova Dilbarjon Abdumuminovna, candidate
of philological sciences, Associate Professor
of the All-University department of the Tajik
language under the SEI “KhSU named
after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand),
E-MAIL: bobojonova1977@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: *асбобҳои мусиқӣ, вожаҳо, «Хамса», «Шоҳнома», асбобҳои мусиқии
размӣ, нафасӣ, торӣ, зарбӣ, табл, ной, уд, тунбак, борбат, рӯйинхум, табира.*

*Муаллиф дар забонишиносии тоҷик бори нахуст вожаҳои ифодагари асбобҳои
мусиқиро дар «Хамса» мавриди тадқиқ қарор медиҳад. Дар мақола омадааст, ки дар
«Хамса» 23 номвожаи ифодагари асбобҳои мусиқӣ истифода шудааст. Муаллиф ба
хулоса меояд, ки ин асбобҳои мусиқӣ дар манзумаҳо якнаво истифода нашудаанд ва
онҳо дар робита ба суҷаҳои манзумаҳо дар «Хамса» садо медиҳанд. Аз рӯи имкон
истифодаи ин асбобҳои мусиқиро дар «Шоҳнома» низ ҳадафи таҳлил қарор додааст.
Дар ин ҷода аз маводи «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»-и Н.Ҳақимов
ҳамаҷониба бархӯрдор шудааст. Таҳлили мавод хулосаеро пеш овард, ки домани ин
мавзӯ ҳеҷ ваҷеъ буда, тадқиқи ҳамаҷонибаи он дар пеш аст.*

Ключевые слова: *музыкальные инструменты, «Хамсе» Низами Ганджеви, «Шахнаме»
Фирдоуси, духовые музыкальные инструменты, струнные музыкальные
инструменты, ударные музыкальные инструменты, барабан*

*Впервые в таджикском языкознании анализируются термины, обозначающие названия
музыкальных инструментов и ладов, в «Пятернице» Низами Ганджеви в сопоставлении с
музыкальными терминами, зафиксированными в «Шахнаме» Фирдоуси. Отмечается, что в
целом Низами в своих поэмах упоминает двадцать три музыкальных инструмента. На
основе материалов авторитетных средневековых толковых словарей «Гияс – аль – лугат» и
«Бурхони котеъ» проведён этимологический анализ названий упомянутых музыкальных
инструментов. Подчёркивается, что использование названий музыкальных инструментов
тесно связано с тематикой и содержанием соответствующих разделов поэм. Особо*

выделено, что большая часть музыкальных инструментов, названия которых встречаются в «Шахнаме» и «Хамсе», в том числе рубаб, танбур, чанг, най, даф, табл, карнай, и сегодня считаются традиционными музыкальными инструментами персоязычных народов, в том числе таджиков.

Key-words: musical instruments, “Khamse” by Nizami Ganjavi, “Shah-Name” by Firdawsi, wind instruments, stringed instruments, percussion instruments, drum

For the first time in Tajik linguistics there are analyzed the terms designing the names of musical instruments and harmonies with concords; those ones included into Nizami’s “Pentateuch” and correlated with the terms occurred in Firdawsi’s “Shah-Name”. It is marked that upon the whole twenty three musical instruments are mentioned in Nizami’s poems. Designing on the premises of the materials included into authoritative interpretation dictionaries “Ghiyas-al-Lughat” and “Burhoni Kote”, the author of the article conducted etymological analysis of the nominations of the mentioned instruments. It is underscored that the names of musical instruments are closely connected with the thematics and contents of respective sections of the poems. It is singled out especially that the greater part of musical instruments having their own nominations in “Shah-Name” and “Khamse”, such ones as rubab, tanbur, chang, nay, daf, tabl, karnay inclusive, are considered to be traditional musical instruments of Persian-speaking peoples also today; Tajiks appertaining to the latters as well.

Бо эътирофи яке аз донишмандони бузурги адабиёти форсии тоҷикӣ «Низомӣ бо дониши ҳамачониба аз тамоми соҳаҳои илм бархӯрдор буд» [3, с.169] ва яке аз илмҳои замона мусиқӣ маҳсуб меёфт. Муҳаққиқон тазаккур медиҳанд, ки «Низомӣ аз давраи ҷавониаш мекӯшид, ки ҳамаи улуми замонаашро азхуд кунад» [2, с.32]. Ва ҳамин азбаркунии улуми замонааш дар осори вай - «Хамса» ҳамачониба инъикоси ҳудро ёфтааст. Аз ин рӯ, истифодаи силсилаи бузурги асбобу созҳои мусиқӣ дар «Хамса» баёнгарӣ дониши амиқи мусиқӣ доштани Ҳаким Низомиро нишон медиҳад.

Қобили зикр аст, ки дар осори тадқиқоти забоншиносӣ, ки ба асарҳои маъруфи адибон (гузаштаи имрӯза) бахшида шуда, дар онҳо гурӯҳҳои луғавии таркиби луғавии ин осор таҳлил ва баррасӣ шудаанд, аз ҷумла, тадқиқоти профессорон Д.Саймидинов («Вожашиносии форсии миёна»), О.Қосимов («Лексикаи и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси»), С.Сабзаев («Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ») ва иддаи дигар дар бораи гурӯҳи луғавии вожаҳои ифодагари асбобҳои мусиқӣ таваҷҷуҳ зоҳир нагардидааст. Инчунин, дар осори таҳқиқии бахши лаҳҷашиносӣ, ки ба масъалаи гурӯҳҳои луғавии ифодакунандаи асбобҳои мусиқӣ (аз ҷумла, асарҳои Ғ.Ҷӯраев («Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ» ва Р.Л.Неменева, Ғ.Ҷӯраев «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ». Ҷ.1. Фонетика ва лексика, С.Хоркашев «Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғавии лаҳҷа» ва дигарон) низ мавриди таҳлил ва баҳси лаҳҷашиносон пазируфта нашудааст. Аз ин рӯ, мо ин мавзӯро дар заминаи «Хамса»-и Низомӣ ва ба таври муқоиса ба «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавӣ, инчунин, тафсири онҳоро дар фарҳангу қомусҳои муътабарӣ гузаштаи имрӯза мавриди таҳлил қарор медиҳем. Ногӯфта намонад, ки профессор Н.Ҳақимов дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»» иддаи зиёди вожаҳои ифодагари асбобҳои мусиқии «Шоҳнома»-ро бо зикри шохидҳо тафсир ва маънидод намудааст, ки мо ҳини таҳияи мақолаи ҳеш аз он истифода намудем. «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»»-и Н.Ҳақимов бо назардошти анъанаҳои фарҳангшиносии форс-тоҷик танзим гардидааст.

Мусиқииносо Т.С.Визго бори нахуст асбобҳои мусиқии «Шоҳнома»-ро ба ду гурӯҳ тасниф намудааст: яқум, асбобҳои нафасӣ (камерӣ), ки дар толорҳои пушида ё

сахнаи боғҳо навохта мешаванд, аз қабилӣ най, уд, барбат ва ғайраҳо; дуом, асбобҳои мусиқии дорои овози баланд, ки дар ҳини тохту тз, юриш ё сафарҳои мутантан истифода мегарданд. Аз ҷумла, каррнӣ, кӯс, табл, духул, дойра (даф) ва ғайраҳо [4, с.96].

Н.Ҳақимов бошад, аввалин бор дар мусиқии тоҷик асбобҳои мусиқиро дар вақти шарҳу эзоҳ додан дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»» ба гурӯҳҳо тасниф намудааст. Аз ҷумла, 1) сози мусиқии гурӯҳи нафасӣ: аждаҳо [16, с.8], бабрпайкар дирафш [16, с.11], бӯк [16, с.25], карранӣ [16, с.66-67], най [16, с.87], нафир [16, с.88], ной рӯин [16, с.93], саргин [16, с.143], шайпур [16, с.187]; 2) созиҳои гурӯҳи торӣ: барбат [16, с.15], капӣ [16, с.66], рубоб [16, с.132], танбӯр [16, с.156], уд [16, с.157], чанг [16, с.173] ва ғ.; 3) созиҳои мусиқии размӣ: бӯк [16, с.26], кӯс [16, с.69], кӯси бузург [16, с.72], най/ной [16, с.92] ва ғ.; 4) созиҳои худсадодиҳанда: даро//дарой [16, с.49], занг [16, с.58], санҷ [16, с.138], ҷалаб//ҷалоб [16, с.179], ҷарас [16, с.180] ва ғ.; 5) созиҳои мусиқии гурӯҳи зарбӣ: даф [16, с.50], рӯинакӯс [16, с.136], рӯинаҳум [16, с.137], табира [16, с.151], табл [16, с.134], табли туғрал [16, с.155], ҷӯши рӯинаҳум [16, с.182], шандаф [16, с.185] ва ғ.

Дар «Ҳамса» як силсила асбобҳои мусиқии гуногунвазифа дар тасвирҳои шоир мавриди истифода қарор гирифтаанд. Шоир барои ифодаи онҳо вожаҳои машҳур ва номашҳурро истифода кардааст. Умуман, дар ҳудуди беш аз 23 номгӯӣ асбобҳои мусиқиро дар достонҳои зикр намудааст, ки як гурӯҳи ин асбобҳо то имрӯз аз ҷумлаи асбобҳои маъмули мусиқии суннатии мардуми форсизабонон, аз ҷумла, тоҷикон маҳсуб меёбанд. Аз қабилӣ **табл**: Шуд *табли* башоратам дарида, Ман *табли* раҳил баркашида [10, с.60]. Вожаи **табл** баромади арабӣ дошта, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба таври зайл тафсир шудааст: **Табл** - нақора, духул [14, қ.2, с.294]. Дар байти шоҳид *табли раҳил* дар шакли ибори изофӣ буда, маънии «нақораи куч-куч барои огоҳонидани қорвон» мебошад. Вожаи *раҳил* низ арабӣ буда, ба ду маъно: кӯч бастан ва мачозан мурдан, вафот қардан истифода мешавад. Ибори мавриди таҳлил низ ба ҳар ду маъно қорбасти мегардад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» як силсила иборҳои изофӣ манзур қардааст, ки дар онҳо вожаи асосӣ *табл* мебошад: *табли аттор*, *табли баён*, *табли замин*, *табли лочвард*, *табли ноқа*, *табли тухӣ* ва ғайраҳо.

Лозим ба таъкид аст, ки ибори *табли аттор* ба маънии қуттӣ барои нигоҳ доштани атриёт гунаи *таблаи атторро* низ дорад. Табла сандуқча ё қуттиест, ки дар дӯкони атторӣ ба даруни он атриёт нигоҳ медоранд [14, қ.2, с.295]. Имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ дар баробари *табл таблак* низ мустаъмал буда, маънои *табли хурдро* дорад ва дар ансамблҳои созию овозӣ васеъ истифода мегардад. Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» моддаи луғавӣ *таблаки боз* оварда шуда, ба таври зер шарҳ ёфтааст: «нақораи кӯчак бошад, ки боздорон ва миршиқорон ҳамроҳи худ доранд. Ҳар гоҳ, ки сайд баробари замин нишаста ё дар об шиновар бинанд, он нақораро мезананд, то аз овози он сайд аз ҷойи худ бархоста ба парвоз ояд ва эшон бозро бар он сар диҳанд» [6, қ.2, с.22]. «Фарҳанги осори Ҷомӣ» шакли *таблакро* зикр қарда, чунин шарҳ додааст: «табли хурд; *таблаки таълимгоҳ* боиси танбеҳу ҷазо қардидан: Дор адаби дарси муаллим нигоҳ, То нашавӣ таблаки таълимгоҳ» [12, қ.2, с.162]. Пас, маълум мешавад, ки дар забони адабии давраи Абдураҳмони Ҷомӣ ин вожа мавриди истеъмоли будааст. Дар «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»» ва «Фарҳанги осори Рӯдакӣ» ин вожа дарёфт нашуд, вале номи вожаи **табл** дар «Шоҳнома» серистифода мебошад. Мисол: Бизад *таблу* туғрал шуд андар ҳаво, Шикобо набуд мурғи фармонраво [1, с.349]. Вожаи *таблак* дар «Фарҳанги гуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» дар як моддаи луғавӣ бо шарҳи зер омадааст: **Таблак**, **тавлак** (ВК, Қ, Шк) - таблак, нақорача, духул [15, с.645]. Имрӯз дар забони тоҷикӣ вожаи *таблак* хеле

маъмул мебошад. **Табл** дар «Шохнома» ба таври васеъ мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шохнома»» оварда шудааст: **Табл** - а. нақора; сози мусиқии зарбии размӣ [16, с.154]. Инчунин, Н.Ҳақимов ибораи *табли тугралро* оварда, ба таври зайл шарҳ додааст: **Табли туграл** - сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ, ки дар шикор бо шохин - мурғи шикорӣ истифода бурда мешуд; табли туг; табли шикорӣ [16, с.155]. Низомӣ дар манзумаи «Лайлӣ ва Мачнун» *таблро* чун вожаи ифодакунандаи асбоби мусиқӣ истифода намуда, ҳолати рӯҳии Мачнунро ҳини зорию тавалло намудани Мачнун ба унвони Лайлӣ қорбаст кардааст: Шуд *табли* башоратам дарида, Ман *табли раҳил* баркашида [10, с.60]. Дар ин байт *табли раҳил* маънии табл задан барои хабар додан аз кӯч ва сафар; хабари марг [16, с.155].

Карраной - Баҳроми Гӯр бо ёрии Нуъмон Мунзар бо садҳазор савори «пӯлодпӯшу оҳанхонӣ кинакашу девбанду қалбакушӣ» ба ҳаракат мебароянд, ки: Дар раворав фитод мавкиби шох, Нам ба моҳӣ расиду гард ба моҳ. Нолаи карраною рӯйинхум, Дар чигар қард захраҳоро гум. Дар тавсифи лашқари Баҳроми Гӯр ва ҳавлангезу воҳимаафкан будани лашқари мазкур, ки овози созҳои овозии карраною рӯйинхум ҳамаро ба тарсу бим гирифтӣ мекард: Нолаи *карраною рӯйинхум*, Дар чигар қард захраҳоро гум» [10, с.258].

Зикр намудан бамаврид аст, ки **карраной** ва **рӯйинхум** - созҳои чангие, ки маъмулан дар марш ва муҳориба истифода мебаранд: Зи шӯридани нолаи *карраной*, Барафтод табларза дар дасту пой. Зи фарёди *рӯйинхум* аз пушти пил, Нафири наҳангон баромад зи Нил [11, с.111] Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳи ин вожа пешниҳод гардидааст: **Каррано(й)** - карнай, шайпур [14, қ.1, с.541]. Дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шохнома»» Н.Ҳақимов «карраной - сози мусиқии гурӯҳи нафасӣ, ки асоси онро кубури дарозиаҷ то семетраи даҳондори конусшакл ташкил медиҳад» тафсир кардааст [16, с.66-67]. Ин вожа аз рӯи баромади забониаш тоҷикӣ буда, аз ду ҷузъ - карр+най/ной иборат аст. Қисми дуҷуми ин вожаи мураккаб - ной//най маънои монанди най ва ё ной - нафасбаро мебошад. Ной//най мувофиқи шарҳи Н.Ҳақимов дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шохнома»» чунин аст: **Най** - номи соз вобаста ба рустании буғумдори дарунхонӣ, ки баргҳояш борику дароз аст; сози мусиқии мардумӣ ва размӣ... [16, с.92]. Ин соз ё асбобро асосан дар тӯю сур ва чашнҳо ба таври васеъ истифода мебаранд ва имрӯз маросими тӯйҳоро бе карнай тасаввур қардан ғайриимкон аст. Ҳоло маънии сози размиро ифода намекунад. Вай як рукни маросимҳои тӯю сур ва чашнҳо ба ҳисоб меравад. Рӯинахум - сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ - хум, ки аз рӯина сохта мешуд; ин сози мусиқӣ аз ҷиҳати шакл ва сохт ба сози мусиқии хум монанд буд [16, с.137] **хум** бошад, мувофиқи тафсири Н.Ҳақимов - сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ, ки асоси онро зарфи бузурги сафолин ва ё аз филизи рӯинасохта ташкил меод. Ба даҳони хум пӯст кашида, бо воситаи ресмонҳои чармин ба танааш баста мешуд. Ба ин асбоби мусиқӣ бо ҷӯбакҳои махсус зарба мезаданд [16, с.162].

Арганун//арғунун - Мурғ дар мурғ баркашида наво, *Арганун* баста дар миёни ҳаво [8, с.277]. Дар «Ғиёс-ул-лугот» шарҳи комили ин вожа манзур аст: **Арганун** бар вазни андарун ва арғун бар вазни афзун ва арған маънии дар се лафз воҳид аст. Номи созе, ки Афлотун возеи он аст. Ва он кадуи ҳолӣ бошад ва ба чарм андаркашида ва бар он рӯдаҳо банданд (аз «Бурҳон» ва «Мадор» ва «Шарафнома») ва дар «Муаййид» ба замми ғайни муъҷама (яъне арғунун) ва он ҷӣ ҳоло ба ҳам мерасад мураббаъ бошад, мушобеҳ ба сандук [6, қ.1, с.48]. Муаллифи «Бурҳон» тафсир мекунад, ки **арғунун** бар вазни андарун, созест машҳур, ки Афлотун вазъ кардааст, ва баъзе гӯянд арғунун тарҷумаи мазомир (مزامير) аст, яъне ҷамии созҳои нафас ва баъзе дигар гӯянд чун ҳазор одаме аз пиру ҷавон ҳама ба як бор ба овозҳои муҳолифи якдигар ҷизе бихонанд, он ҳолатро арғунун хонанд, ва ҷамъе дигар гуфтаанд, ки арғунун соз ва

овози ҳафтод духтари хонанда ва созанда аст, ки ҳама як чизро ба як бор ва як оҳанг бо ҳам хонанд ва бинвозанд [7, ҷ.1, с.106-107]. **Аргунун** баромади юнонӣ оғзапон дошта, имрӯз дар шакли асбоби мусиқӣ - *орган* дар истифода аст. Дар забони русӣ дар намуди *орган* мустаъмал аст [13, с.931]. Дар Донишгоҳи санъати Тоҷикистон ин асбоби сози насб гардидааст ва аз он истифодаи васеъ мебаранд. Шоир Доро Насот дар фарҳанги хеш **арғанун** (ارغنون)-ро ворид намуда, шарҳи зеринро пешниҳод намудааст: **арғанун** (муарраби ю. оғзапон (мус.) 1. созест, ки аз теъдоди зиёди лӯлаҳо сохта шавад ва ҳаворо ба дохили он лӯлаҳо дамида, овозҳои мухталиф бадар оранд; асбоби мусиқии монанди пианино, ки ба ангуштон бинвозанд. Тавзеҳ: гӯянд ин созро Афлотун сохта ва юнониёну румиён онро арг гӯянд [5, с.47]. Муин истинодан ба Тақизода менависад: “Аз оромӣ ва сурёни гирифта шуда [7, ҷ.3, с.1319].

Шайпур - Зи бас бонги *шайпури* захршикор, Бидаррид захра, бипечид ноф [11, с.111]. Дар фарҳанги Н.Ҳақимов тафсири ин вожа ба таври зер омадааст: **Шайпур** - сози мусиқии гурӯҳи нафасии дарози даҳондор, ки аз мис ва ё дигар филиз сохта мешуд [16, с.183]. «Ғиёс-ул-луғот» низ чунин менависад: **Шайпур//шайбур** номи соз, ки дар чанг навозанд; ва онро нафирӣ гӯянд ва нойи румӣ низ гӯянд (аз «Рашидӣ» ва «Бурҳон») [6, ҷ.1, с.478]. «Бурҳон» таъкид месозад, ки *шайпур* ба касри аввал ва бои форсӣ бар вазни бенур (بی‌نور) нафирро гӯянд, ки бародари кӯчаки карност (کرناست) (яъне карнай) ва онро нойи румӣ низ хонанд ба фатҳи аввал ҳам гуфтаанд; ва бо бои абҷад низ дуруст аст [7, ҷ.3, с.1319-1320]. Мувофиқи шарҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **шайпур** калимаи тоҷикӣ буда, карнайча, карнайчаи аскарӣ, сурноӣ биринҷии даҳанкушода: Шағабҳои *шайпур* аз оҳанги тез, Чу сури Сирофил дар растахез (Низомӣ) [14, ҷ.2, с.558]. Дар даврони шӯравӣ шайпур асбоби сози низомӣ ба ҳисоб мерафт ва дар оғози ҷамъомаду юришҳо навохта мешуд. Баъд вақте ки ташкилоти пешоҳангҳо (пионерон) созмон ёфт, шайпур ба ҳайси яке аз атрибутҳои ин созмон пазируфта шуд ва дар ҳама ҷорабиниҳои пионерӣ онро менавохтанд.

Кӯс - Зи гурридани кӯси холидимоғ, Заминларза афтод дар кӯху роғ [11, с.111]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» чанд маънии ин вожа шарҳ ёфтааст: нақораи бузург; ва ба маънии кӯфтан ва осеб ва садама; ва нақораро ба муносибати кӯфтан кӯс гӯянд; ва ба маънии сафи лашкар ва парраи фавҷ ва қатор; ва навъе аз бозӣ, ки мушобеҳи шатранҷ аст; ва ба маънии гӯшаи чома ва гилем ва палос низ омада; ва ба маънии имову ишорат (аз «Бурҳон» ва «Сироч» ва «Рашидӣ») [6, ҷ.2, с.181]. Дар «Бурҳон» чанд маънии дигар илова шудааст (ниг.: «Бурҳон», ҷ.3, с.1728-1729). Н.Ҳақимов дар фарҳанги худ **кӯс** ва истифодаи онро дар «Шоҳнома» батафсил зикр ва шарҳ додааст: **Кӯс** сози мусиқии гурӯҳи зарбии косашакли бузург. Пӯст бо воситаи ресмонҳои чармин ба танай соз бафта шуда, барои зиёд ва ё кам намудани кашиши пӯст истифода мегардид. Дар соз ба ҷӯбаки махсус зарба мезаданд; сози мусиқии размӣ [16, с.72-73]. Дар «Ҳамса» низ гурӯҳе аз ин асбобҳои мусиқӣ истифода шудаанд. Масалан, *кӯси рӯйин* - *Кӯси рӯйин* баланд кард овоз, Заҳма бар коса рехт косаандоз [10, с.258].

Дар «Ҳамса» як гурӯҳ асбобҳои мусиқӣ, аз қабилҳои **сито**, **коса**, **рӯйинхум** ва монанди онҳо корбурд шудаанд, ки дар низомии имрӯзаи асбобҳои мусиқӣ ношно ба назар мерасанд. Аз ҷумла, **сито** - Накисо чун зад ин афсона бар соз, *Ситои* борбад бардошт овоз [9, с.388]. Дар «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»» вожаи **сито** чун номи асбоби мусиқӣ дар таркиби калимаи мураккаби *ситозан//сетозан* омада, шарҳи созан, сеторнавоз пешниҳод шудааст [1, с.336]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» шарҳи зер пешниҳод гардидааст ва яке аз маъноҳои он «...лаҳнест аз мусиқӣ; ва ба маънии танбӯре, ки се тор дошта бошад» [6, ҷ.1, с.412]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа чун омимин оварда шудааст, ки калимаи тоҷикӣ: **Сито I** - ситоиш, мадху сано; **Сито II//Ситой** 1. яке аз лаҳҳои мусиқӣ; 2. номи созе ҳамчун танбӯр, сетор [14, ҷ.2, с.249].

Ё **рӯинахум/рӯйнахум**: Нолаи карраною *рӯйинхум*, Дар чигар кард захраҳоро гум [10, с.258]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба таври зер шарҳ ёфтааст: **Рӯинахум** - табл, духул ва нақорае, ки аз рӯй ном филиз сохта шудааст [14, ҷ.2, с.160]. Дар баробари **рӯинахум** дар «Шоҳнома» **рӯинакӯс** низ чун асбоби мусиқии зарбии кӯс, ки аз рӯина сохта мешуд, кор фармуда шудааст [16, с.136]. **Рӯинахум** аз ду чӯзъ иборат буда, тоҷикӣ мебошад. Рӯна филизе, ки рӯина ном дошт; биринҷӣ ва хум - сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ, ки асоси онро зарфи бузурги сафолин ва ё аз филизи рӯина сохта ташкил меод. Ба даҳони хум пӯст кашида, ба воситаи ресмонҳои чармин ба танай он баста мешуд. Ба ин сози мусиқӣ бо чӯбакҳои махсус зарба мезаданд [16, с.136, 162].

Дигар, **табира**: *Табира* бигуррид чун тундшер, Даромад ба рақс аждаҳои далер [11, с.111]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» тафсири зери **табира** омадааст: **Табира** ба маънии табл ва кӯс ва духул (аз «Кашф» ва «Рашидӣ») [6, ҷ.1, с.180]. Ин вожа ба маънии асбоби мусиқӣ дар «Шоҳнома» (нақораи дастӣ, табл) истифода шудааст [1, с.349]. Муаллифи «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»» Н.Ҳакимов истифодаи вожаи *табира* ва дар таркибу ибораҳо ҷой доштани онро нишон дода менависад: «Табира сози мусиқии гурӯҳи зарбии дурӯя, ки шакли ӯ ба цилиндр монанд буд, ки қутри он дар ҳамаи дарозияш якхела буд. Пӯст аз ду тарафи соз кашида мешуд. Дар ин соз бо чӯбакҳои махсус зарба мезаданд» [16, с.151]. Мусаннифи фарҳанг *табираро* дар ифодаҳои зерин оварда, аз «Шоҳнома» шохид пешниҳод мекунад: *табира* ба захм оваридан, *табира* баровардан, *табира* бастан, *табира* бурдан, *табира* задан, *табиразанон*, *табира* сияҳ кардан [16, с.152-154]. Мувофиқи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин калима баромади тоҷикӣ дошта, маънии нақора, табл, духулро ифода мекунад [14, ҷ.2, с.294].

Мавриди зикр аст, ки дар «Хамса» ва манзумаҳои он соҳҳои асбобҳои зиёди дигар, аз қабилӣ **тунбак**, **барбат**, **сито**, **даф**, **коса**, **рӯд**, **чанг**, **духул**, **рубоб**, **табл**, **ной**, **уд**, **рӯйинхум** ва ғайраҳо истифода шудаанд. Истифодаи ин соҳҳо дар манзумаҳои Низомӣ якнаво нест. Аз ҷумла, дар «Лайлӣ ва Мачнун» асбобҳои мусиқии табли раҳил [10, с.60], рӯд, рубобу чанг, ной [10, с.77], ки рӯҳияи инсон, вазъу ҳолати Лайлӣ ва Мачнун ба оҳангҳои онҳо таҷассум меёбанд, шоир тасвир кардааст. Дар манзумаи «Хусраву Ширин», ки дар он бархӯрдҳои ишқӣ инъикос ёфтаанд, баъзан ҳиссиёти қаҳрамонон бисёр тезу тунд сурат мегиранд, аз навоҳои асбобҳои мусиқии пурсадо ва размӣ истифода шудааст: **сито** [9, с.388], **даф** [9, с.406], **барбат** [9, с.378], **таблаки боз** [9, с.336], дар «Махзан-ул-асрор» **духул** [9, с.130], **уд** [9, с.52] ва ғайраҳо. Масалан, дар тасвири давраи охири ҳаёти инсон, вақте ки ӯ пири нотавон мешавад, ташбеҳи **даф** ба камони турке, ки дар пириаш аз тир дур афтадааст, омадааст: Саги тозӣ, ки оҳуғир гардад, Бигирад оҳуяш чун пир гардад. Камони турк чун дур афтад аз тир, *Дафе* бошад куҳан бо мутрибе пир [9, с.406]. Ё, истифодаи **барбат** дар маҷлиси боданӯшии Хусрав дар шикоргоҳ: Бад-он сон гӯши барбатро бимолӣд, К-аз он молиш дили *барбат* бимолӣд [9, с.378]. Дар фасли «Рафтани Хусрав сӯи қасри Ширин ба баҳонаи шикор» **таблаки бозро** овардааст: Чу дар нолидан омад *таблаки боз*, Даромад мурғи сайдафкан ба парвоз [9, с.336]. Манзумаи «Ҳафт пайкар», ки тасвирҳои лирикӣ, ишқӣ дар он хеле зиёд аст ва базмҳои Баҳром бо ҳафт пайкари зебо аз ҳафт кишвар сурат мегирад, шоир навозиши асбоби зерини мусиқиро раво мебинад: **духул** [10, с.360], **рӯд** [10, с.261], **арғунун** [8, с.277], **чанг** [10, с.222]. Дар «Искандарнома», ки аз набарду ситоиши ҷаҳонтозии Искандар суҳан меравад, шоир беш аз ҳама дар робита ба сафару юришҳои Искандар ғолибан аз созу навоҳои размӣ бархӯрдор мешавад. Масалан, **шайпур** [11, с.111], **тунбак**, **гос** [11, с.318], **табира** [11, с.423], **бӯку духул** [11, с.222], **карраной** [11, с.111], **нойи туркӣ** [11, с.104], **арғунун** [11, с.81] ва ғайраҳо.

Хулоса, шоири бузург Низомии Ганҷавӣ дар «Хамса» аз истифодаи созоҳои мусиқӣ хеле мавқеъбин буда, мувофиқи вазъи рӯҳии қаҳрамононаш аз онҳо корбурд менамояд. Дар суҷаи манзумаҳо асбобҳои мусиқӣ ва навоҳои онҳо вазифаи хешро доро мебошанд.

Барои исботи ин далел, аз ҷумла, дар «Хусраву Ширин» баъди аз забони Ширин суруд гуфтани Накисо, борбад аз забони Хусрав суруд мегӯяд ва табиист, ки дар ин мусобикаи сурудхонӣ на табул рӯйинхуму карраной, балки бо асбобҳои мусиқии базмӣ, мисли чангу сито дар пардаҳои Рост, Синоҳон, Наврӯз, Роҳавӣ ва ғайра, яъне оҳангҳои Дувоздамақом мавриди истифода қарор мегирад. Ба ибораи дигар, истифодаи номи асбобҳои мусиқӣ ба мавзӯи фасли дostonҳо иртиботи сахт дорад. Ин мавзӯро мо ба таҳлили асбобҳои мусиқии дигар метавонем идома диҳем, вале ба гуфтаҳои боло иктифо менамоем.

Қобили зикр аст, як иддаи асбобҳои мусиқӣ дар «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосими Фирдавсӣ, аз қабилҳои табул, духул, кӯс, ной, карраной ва амсоли онҳо хеле серистифода мебошанд. Онҳо асбобҳои мусиқии размӣ буда, вобаста ба суҷаҳои ҷангии «Шоҳнома» ва разму муҳорибаҳои паҳлавонон истифода гардидаанд. Дар «Хамса» низ Низомии Ганҷавӣ онҳоро ҷун оғозбахши муҳорибаҳо, баҳусус, дар манзумаи «Искандарнома» корбурди васеъ кардааст. Дар «Лайлӣ ва Мачнун» ва «Ҳафт пайкар» аз асбобҳои ифодагари рӯҳияи лирикию кайфияти ҳузнангези қаҳрамонони асар бархӯрдор намудааст.

Пайнавишт:

1. Ализода И. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома». – Душанбе: Адиб, 1992. - 492 с.
2. Бертельс Е.Е. Великий азербайджанский поэт Низами. - Баку: АзФАН, 1940. - 148 с.
3. Бертельс Е.Е. Низами и Фузули. - М.: ИВЛ, 1962. - 556 с.
4. Визго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. - М.: Музыка, 1980. - 187 с.
5. Доро Наҷот. Фарҳанги Доро. – Душанбе: Паҷӯшиҳои фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон, 2012. – 600 с.; +8 с. форсӣ
6. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-лугот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)/ Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.
7. Му[аммад]усайни Бур[он. Бур[они готей. Дар панҷ ҷилд/Бурҳон Муҳаммадхусайн. Бо эҳтимоми Муҳаммад Муин. – Тегрон: Амири Кабир, 1391. – 2470с.
8. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт (дар 5 ҷилд). Ҷ.3. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 416 с.
9. Низомии Ганҷавӣ. Махзан-ул-асрор. Хусраву Ширин. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
10. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Лайлию Мачнун. Ҳафт пайкар. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
11. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Искандарнома. Шарафнома. Иқболнома. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
12. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ (дар 2 ҷилд). - Душанбе, 1983. - Ҷ.1. - 536 с.
13. Советский энциклопедический словарь. - М., 1983. - 1600 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд (дар зерҳои таҳрири М.Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – М.: Советская энциклопедия, 1969, ҷ.1. – 951с.; ҷ.2. – 952с.
15. Фарҳанги ғӯшиҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Мураттибон: М.Маҳмудов, Ғ.Ҷӯраев, Б.Бердиев. – Душанбе: Паҷӯшиҳои фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон, 2012. –946 с.
16. Ҳакимов Н. Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома». - Хучанд: Нури маърифат, 2002. - 190 с.

Reference Literature

1. Alizoda I. *Brief Glossary of “Shah-Name”*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1992. – 492 pp.
2. Bertels Ye.E. *The Great Azerbaijanian Poet Nizami*. – Baku: *Azerbaijani Academy of Sciences*. 1940. – 148 pp.
3. Bertels Ye.E. *Nizami and Fuzuli*. – M.: *Publishing-house of Oriental Literature*, 1962. – 556 pp.
4. Vizgo T.S. *Musical Instruments of Middle Asia*. – M.: *Music*, 1980. – 187 pp.
5. Doro Najot. *Doro`s Dictionary*. – Dushanbe: *The Institute of Persian-Tajik Culture under the Embassy of Islamic Republic of Iran in Tajikistan*. – 2012. – 600 pp. + 8pp. (in Persian).
6. Ghyosuddin, Muhammad. *Ghuyos-ul-Lughot. Preparation of the text, preface, appendices and commentaries by A.Nurov. Muhammad Ghyosuddin*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, – V.1. 1987. – 480 pp.; - V.2., 1988. – 416 pp.; - V.3., 1989. – 304 pp.
7. Burhon, Muhammadhusayn. *Burhoni Kote. In five volumes.// Muhammadhusayn Burhon. Under the editorship of Muhammad Muin*. – Tehran: *The Great Emir, 1391 hijra*. – 2470 pp.
8. Nizami Gyanjavi. *Compositions in five volumes*. – V.3. – Dushanbe: *Cognition*, 1983. – 416 pp.
9. Nizami Gyanjavi. *Khamse. Khusrav and Shirin*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
10. Nizami Gyanjavi. *Khamse. Leili and Medjnun. Seven Figures*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
11. Nizami Gyanjavi. *Khamse. Iskandar-Name. Sharaf-Name. Ikbol-Name*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
12. Nurov, A. *Djami`s Creation Glossary (in two volumes)*. – Dushanbe, 1983. – V.1. – 536 pp.
13. *Soviet Encyclopedia Dictionary*. – M., 1983. – 1600 pp.
14. *Tajik Language Dictionary. In two volumes. Under the editorship of M.Shukurov, V.A. Kapranov, R.Khoshim, N.A. Masumi*. – M.: *Soviet Encyclopedia*, 1969, - V.1. – 951 pp.; - V.2., - 952 pp.
15. *The Dictionary of Southern Vernaculars of the Tajik Language. Compilers: M. Mahmudov, G.Djurayev, B.Berdiyev*. – Dushanbe: *The Institute of Persian-Tajik Culture under the Embassy of Islamic Republic of Iran in Tajikistan*. 2012. – 946 pp.
16. Khakimov N. *The Glossary of Musical Instruments Terms in “Shah-Name”*. – Khujand: *Light of Enlightenment*, 2002. – 190 pp.